

## UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA IJTIMOIIY-MADANIY MUHITNI INKLYUZIV TA’LIM FAOLIYATIDA SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

**Djurayeva Perdegul Saidovna**

Navoiy viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o’rgatish milliy markazi dots.v/b  
+99894 379 75 75

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7927041>

***Annotatsiya.** Pedagogik konsiliumning ekspert baholash usulining bir turi ekanligi, ijtimoiy pedagogning asosiy yo’nalishlari, inklyuziv ta’limni tashkil etishning dolzarblilik mohiyati va uning metodologik tavsiyalari.*

***Kalit so’zlar:** Ijtimoiylashtirish, konsilium, tarbiya, ta’lim, pedagogik kengash, Ijtimoiy-pedagogik faoliyat.*

**“Har bir inson kitobdir, faqat uni o’qiy olish kerak.”**

**V.Chenning**

Inson turli jamiyatning murakkab sharoitlarida yashaydi va harakat qiladi. Inson rivojlanishi murakkab uzoq davom etadigan progressiv jarayonning natijasi bo’lib, uning biologik, psixologik va ijtimoiy xususiyatlari o’zgaradi. Bu o’zgarishlar shaxsning shakllanishi jarayonida, uning tarbiyasi va ta’limi ta’sirida sodir bo’ladi. Ta’limning asosiy vazifasi - har bir bolaga uning psixofizik imkoniyatlarini hisobga olgan holda, unga jamiyatda adashib qolmaslik, hayotda o’z o’rnini topishga yordam beradigan, shuningdek, uning potentsial qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan ta’lim va tarbiya darajasini berish, ya’ni ta’limni individuallashtirish orqali shaxsni rivojlantirish vazifasi birinchi o’ringa chiqadi. Inson faoliyati o’zgaruvchan sharoitlarga moslashish bilan emas, balki kelajakka yo’naltirish va prognozlash bilan belgilanadi. Umumta’lim maktablarida bugungi kunda ijtimoiy pedagoglar faoliyati o’quvchining o’z imkoniyatlariga tayangan holda, kelajakka yo’naltirilgan ta’limni rivojlantirish tendensiyalariga asoslanadi.

Bolaning maktabdagi muvaffaqiyati, mustaqil qaror qabul qila oladigan ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash insonning hayotdagi muvaffaqiyati garovidir. Har bir bola iqtidorli, har bir bola butun dunyo, faqat o’z vaqtida sezish va bolaning individualligi va shaxsiy fazilatlaridan kelib chiqib, uning iste’dodini ochishga yordam berish kerak. Ijtimoiy pedagogning faoliyati bolalar bilan o’zaro munosabatlarni o’z ichiga oladi, ularning ijtimoiylashuvi jarayonida turli xil muammolar paydo bo’ladi. Bunday bolalar bilan muloqot qilish alohida xushmuomalalik va professionallikni talab qiladi.

Ijtimoiy pedagogning asosiy yo’nalishlari quyidagilardir: analitik va diagnostik; ijtimoiy va huquqiy; maslahat; profilaktik; metodik. Tashkiliy-uslubiy faoliyat - pedagogik mahoratni oshirish maqsadida ijtimoiy-pedagogik faoliyatimizni tahlil qilamiz; maktabning pedagogik kengashlari, maktab malaka oshirish fakulteti, sinf rahbarlarining metodik birlashmalari, ijtimoiy-pedagogik muammolar bo’yicha ishida qatnashamiz. Zamonaviy insonning asosiy xususiyatlari - doimiy o’rganishga tayyorlik va qobiliyat; mantiqiy, analitik, tanqidiy va konstruktiv fikrlash qobiliyati; mas’uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyati; muloqot va hamkorlik qobiliyatlari, aniqlik va mahsuldorlik; bag’rikenglik va mas’uliyat, diskriminatsiyaga yo’l qo’ymaslik, jismoniy va ruhiy chidamlilik - bu fazilatlarini kompetentsiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirish orqali rivojlantirish mumkin. Ushbu yondashuv o’quvchiga bilim, ta’lim va hayotiy tajriba, qadriyatlar va moyilliklardan foydalangan holda real hayotiy vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolar va tipik vazifalarni hal qilish qobiliyatini tavsiflovchi

shaxsning ajralmas sifatini anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, ko‘nikmalar integral xarakterga ega bo‘lib, barcha maktab kurslari va fanlarini o‘rganish doirasida shakllanadi, lekin ulardan ta‘lim yoki hayotiy vaziyatlarda faol foydalanish sharoitida shakllanadi. Ijtimoiy o‘qituvchining vazifasi o‘quvchini ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan faoliyatni amalga oshirishga jalb qilish, bolaning mustaqillikka intilishi, o‘zini o‘zi bilish, tahlil qilish va qadrlash istagini qo‘llab-quvvatlashdir.

Ta‘lim - bu shaxsga maqsadli ta‘sir qilish jarayoni. Ijtimoiy ta‘lim - bu muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi uchun zarur bo‘lgan talaba shaxsining ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarini shakllantirishning maqsadli jarayoni. Ijtimoiy-pedagogik faoliyat - bolaning o‘zini, uning alohida va ruhiy holatini tartibga solishga, oilada, ta‘lim muassasalarida, jamiyatda normal munosabatlarni o‘rnatishga, uning o‘zini o‘zi anglashi uchun sharoit yaratishga qaratilgan ijtimoiy ish, shu jumladan pedagogik faoliyat. Ijtimoiylashtirish - bu jamiyatga va u mansub bo‘lgan ijtimoiy guruhlariga xos bo‘lgan tajriba, qadriyatlar, me‘yorlar, munosabatlarni, ma‘lum bir jamiyatda shaxsning muvaffaqiyatli ishlashi uchun o‘zlashtirish. Ijtimoiy moslashuv - ijtimoiy normalar va qadriyatlarni, ijtimoiy munosabatlarning o‘rnatilgan shakllarini o‘zlashtirish orqali subyektni jamiyat talablariga moslashtirish jarayoni. Ijtimoiy og‘ish - bu ijtimoiy me‘yorlarga zid bo‘lgan faoliyat, turmush tarzi, xatti-harakatlarning ko‘rinishi. Ijtimoiy me‘yor - muayyan jamiyatda shakllangan va o‘rnatilgan qabul qilinadigan xatti-harakatlarning o‘lchovidir.

Ijtimoiy-pedagogik faoliyat nogiron bolaning rivojlanishini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash tizimi sifatida - bu hayotiy salohiyati cheklangan bolalarning ta‘lim va ijtimoiy muammolarini hal qilish uchun tuzatish va kompensatsiya yo‘nalishidagi ijtimoiy muassasalarning ko‘p qirrali, ijtimoiy ahamiyatga ega va pedagogik yo‘naltirilgan ma‘lum bir mikrojamiyat faoliyati. Bu faoliyatning tizim sifatida rivojlanishi tashkiliy va mazmunli amalga oshirish mexanizmlariga yangi yondashuvlarga, ya‘ni, ijtimoiy siyosat asoslanadi.

XX asr oxiri ijtimoiy-pedagogik ongning o‘zgarishida – “foydalilik madaniyati”dan “qadr-qimmat madaniyati” (A.G. Asmolov), darajasidan qat’i nazar, har qanday inson shaxsining jamiyat uchun so‘zsiz qadriyatini tan olishgacha bo‘lgan o‘zgarishlarni qayd etdi. Jamiyat tuzilmasida shaxsning ijtimoiy mavqeini ko‘rib chiqishda protsessual yondashuv shaxsiy yondashuv bilan almashtirildi. Bu sohadagi eng muhim yutuq - bu etishmovchilik (aqliy, jismoniy, intellektual) sharoitida rivojlanayotgan shaxsga bo‘lgan munosabatning o‘zgarishi. Ilgari nogironlarni ijtimoiy ta‘minlash, ta‘lim berish va sog‘lig‘i va mehnat qobiliyatini o‘rgatishning butun tizimi uchun asos bo‘lgan nogironning jamiyat uchun ijtimoiy foydaliligi g‘oyasi hozirgi vaqtda nogironlik g‘oyasiga aylantirilmoqda. O‘z manfaatlari va ehtiyojlarini ro‘yobga chiqarishda hamma bilan teng huquqlarga ega bo‘lgan shaxsning qadr-qimmati va o‘zini o‘zi qadrlashi.

Rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan shaxslarga, ularning fuqarolik huquqlariga nisbatan yangi munosabat falsafasini shakllantirish muammosi ilmiy bilimlarning turli sohalari chorrahasida joylashgan. Biroq, har tomonlama ijtimoiy yordam va "maxsus" bolaning erkin rivojlanishini ta‘lim orqali qo‘llab-quvvatlash nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishda integratsiya qiluvchi rol pedagogika sohasidagi ilmiy bilimlarga, to‘g‘rirog‘i, integrativ kombinatsiyaga tegishli ikkita ilmiy-pedagogik soha - ijtimoiy va maxsus pedagogika. Umumiy xususiyatga ega bo‘lgan fandagi integratsiya jarayonlari uslubiy tamoyillar, ijtimoiylashtirish va ijtimoiy moslashish jarayonlariga yagona psixologik-pedagogik yondashuvlar, o‘xshash pedagogik texnologiyalar va

tadqiqot usullari ijtimoiy va pedagogik amaliyotni eng samarali qurish uchun ancha katta imkoniyatlarni ochib beradi.

“Maxsus” bolaning erkin rivojlanishini ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha ijtimoiy-pedagogik tadbirlarni tashkil etish bolaning insoniyatning madaniy va tarixiy tajribasini meros qilib olish huquqlarini tiklashdir. Ijtimoiy tajribani yosh avlod (har qanday bola) tomonidan meros qilib olish faqat ta‘lim va ta‘lim sohasida amalga oshiriladi. Insoniyat madaniyatida, har bir jamiyatda bolalarni oilaviy sharoitda ham, maxsus tashkil etilgan ta‘lim muassasalarida ham o‘qitish, tarbiyalash va ijtimoiylashtirishning an‘analari va ilmiy asoslangan yondashuvlarini o‘z ichiga olgan maxsus yaratilgan ta‘lim maydoni mavjud. Bular har bir shaxs uchun individual dunyoni ifodalovchi va uning sotsializatsiyasi natijasiga hal qiluvchi ta‘sir ko‘rsatadigan eksklyuziv ijtimoiy makonni tashkil etuvchi ijtimoiy institutlar deb ataladi.

Rivojlanishdagi og‘ishlar (intellekt, nutq, hissiy, vosita, aqliy sohalarning buzilishi) insonning muloqot qilish qobiliyatining cheklanishiga va natijada sotsializatsiya jarayonida muhim muammolarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Rivojlanayotgan shaxs jamiyat, madaniyat bilan rivojlanish manbai sifatida aloqani buzadigan ushbu ijtimoiy-madaniy shartli makondan "chiqib ketish" bilan tahdid qilinadi (L.S. Vigotskiy). Shuning uchun rivojlanish buzilishlari sharoitida ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etish o‘ziga xos tuzatuvchi-kompensator xususiyatga ega bo‘lib, kuchli adaptiv omil hisoblanadi. Ijtimoiylashuv jarayonida rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan bolaning alohida ehtiyojlari "aylanma yo‘llar" yordamida ta‘lim maydonini qurish orqali ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etish mexanizmlarini belgilaydi. (L. S. Vigotskiy).

2023-yil 30-aprelda referendum asosida qabul qilingan va 1-maydan kuchga kirgan yangi Konstitutsiyamiz 6 bo‘lim, 27-bob, 155 ta moddadan iborat bo‘lib, 50-modda 7-jumlasida “Ta‘lim tashkilotlarida alohida ta‘lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta‘lim va tarbiya ta‘minlanadi”, - shuningdek, 57-moddasida ham nogironligi bo‘lgan shaxslarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalar obyektlari va xizmatlaridan to‘laqonli foydalanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, ularning ishga joylashishiga, ta‘lim olishiga ko‘maklash, ularga zarur bo‘lgan axborotni to‘sqinliksiz olish imkoniyatini ta‘minlash haqida batafsil mulohazalar ta‘kidlandi.

Alohida ta‘lim va tarbiyaga muhtoj shaxslarni ijtimoiy himoyalashda 1989-yil 20-noyabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 44/25-sessiyasida qabul qilgan va O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992-yil 9-dekabrda 757-XII-sonli qarori bilan ratifikatsiya qilingan “Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”ning 2, 23, 28, 29—moddalarida “...ishtirokchi-davlatlar ... hech qanday kamsitishlarsiz, bolaning sog‘lig‘i va tug‘ilishi, uning ota-onasi yoki qonuniy vasiysi yoki birorbir boshqa holatlardan qat‘iy nazar, hurmat qiladilar hamda shu huquqlarni ta‘minlab beradilar; aqliy va jismoniy jihatdan yaxshi rivojlanmagan bola o‘zining qadr-qimmatini ta‘minlaydigan, o‘ziga ishonch tug‘diradigan va uning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini yengillashtiradigan sharoitlarda to‘laqonli hamda munosib tarzda yashashi lozimligini e‘tirof etadilar; bolalarning maktabga muntazam borishlariga ko‘maklashish hamda maktabni tashlab ketadigan o‘quvchilar sonining kamayishi uchun chora-tadbirlar ko‘radilar”, - degan burch va majburiyatlar aks etgan.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ko‘rsatiladigan ta‘lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo‘yicha: inklyuziv ta‘lim tizimi joriy etilgan umumta‘lim

muassasalarida yosh o‘qituvchilarni, ularning xizmat mavqeyi o‘shirishini hisobga olgan holda, kasbiy qo‘llab-quvvatlash va hamkorlikda ishlash mexanizmini takomillashtirish; alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga inklyuziv ta’lim-tarbiya berishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash yuzasidan pedagog xodimlar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish;

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qaroriga 1-ilova 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish Konsepsiyasining 3-bobi 6-bandida a) inklyuziv ta’lim tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish; O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarorining 1-ilovasi 7-bobida 44-bandida o‘quvchilarning majmuaviy tekshirilishini, psixologik-tibbiy-pedagogik konsilium faoliyatini tashkil etish haqidagi fikr qayd etilgan. Ushbu faoliyat turi mohiyati va funksiyasiga kengroq tushuncha berish – ishni to‘g‘ri tashkil etishimizda sifat jihatidan muhim omildir, chunki, ruhiy muhofaza qilish ishlarining eng muhim samaradorli yo‘nalishlaridan biri psixo-pedagogik konsiliumdir. Olimlarning fikricha, maktab o‘quvchisining hayotini o‘rganish darajasini yaxshilash uchun, faqat yozma xarakteristikalar yozishga berilib ketmay, balki asosiy e’tiborni jamoadagi muhokamalarga, o‘quvchi haqida o‘qituvchilarning fikrini bilishga hamda eng muhimi jamoa bilan hamkorlikda o‘qituvchiga yoki butun sinfga individualyondoshish yo‘l-yo‘riqlarini ishlab chiqishga qaratishi lozimdir. Yuqorida keltirilgan bunday jamoa muhokama odatda pedagogik konsilium deb ta’riflanadi. Konsilium (lot. consilium — kengash) degan ma’noni anglatadi. Pedagogik konsilium - ekspert baholash usulining bir turi; muayyan dastur va umumiy asoslar bo‘yicha o‘quv natijalarini jamoaviy muhokama qilishni, shaxsning ayrim tomonlarini jamoaviy baholashni, shaxsiy xususiyatlarning muayyan xususiyatlarini shakllantirish jarayonida yuzaga kelgan og‘ishlarning sabablarini aniqlashni o‘z ichiga oladi.

**Konsilium** - bu psixologik xizmatning ish uslublaridan biri, o‘quv-tarbiya ishlarida ishtirok etadigan shaxslarning pedagogik tashxisni shakllantirish va o‘quvchiga pedagogik ta’sir choralari to‘g‘risida jamoaviy qaror ishlab chiqish ostida **kengash** biz bolani kuzatib borish uchun u yoki bu strategiyani amalga oshiradigan, umumiy maqsadlar bilan birlashtirilgan doimiy ishlaydigan, muvofiqlashtirilgan mutaxassislar guruhini tushunamiz. Bunday jamoada zarur: maktab direktori buyrug‘i asosida quyidagi tarkibdan iborat bo‘lgan Kengash tuziladi: o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari (Kengash raisi); ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari (Kengash raisi o‘rinbosari); inklyuziv ta’lim sinfi va boshlang‘ich tayanch korreksion sinf o‘qituvchilari; psixolog; maxsus pedagog; tyutor; vrach-pediatri, (psixonevrolog), tibbiyot hamshirasi. Shuningdek, sinflarda dars mashg‘ulotlarining o‘z vaqtida olib borilishi, o‘quv dasturlarining bajarilishi yuzasidan nazoratni maktab direktori va uning o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha o‘rinbosari amalga oshirilishi; maktabda mavjud bo‘lmagan mutaxassislar shartnoma asosida Kengash ishiga jalb qilinishi mumkin; o‘quvchilarning ota-onalari yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar yig‘ilishlarda ishtirok etishlari mumkin; kengash o‘quvchilarning o‘zlashtirishi, o‘quv dasturlarini bajarishi, sog‘lig‘i hamda psixologik holati bo‘yicha o‘quv yilining har choragida kamida bir marotaba yig‘ilish o‘tkazadi; Kengash o‘quvchilarning o‘zlashtirishi, o‘quv dasturlarini bajarishi, sog‘lig‘i hamda psixologik holatidan kelib chiqib o‘quvchini inklyuziv ta’lim sinfi yoki boshlang‘ich korreksion sinfning o‘quvchilar safidan chiqarish yuzasidan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyaga taklif kiritadi kabi 43-48-

bandlarning ham mazmun-mohiyatiga muvofiq talablar ham mazkur bob yuzasidan hamohang ravishda tarkiban urg’ulanib, tahliliy tushunchalar bilan malakalaniladi.

Pedagogik kengash - pedagogik jamoa o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning tashkiliy shakli bo’lib, uning doirasida o’quvchini psixologik-pedagogik qo’llab-quvvatlashni ishlab chiqish va rejalashtirish, muayyan talabalar guruhlari va o’qitish va tarbiya jarayonida parallellik amalga oshiriladi. Kengashning vazifalari: maktab o’quvchilarining xulq-atvori va ta’limidagi og’ishlarning mohiyati va sabablarini aniqlash; deviant rivojlanishni to’g’rilash maqsadida o’quv tadbirlari dasturlarini ishlab chiqish; murakkab yoki ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishda konsultatsiyalar. Pedagogik konsilium jarayonida psixologning vazifasi o’quvchining aqliy taraqqiyoti darajasini baholashda har tomondan yondoshish zarurligini, uning xatti-harakatlarini namoyon qilishi murakkab ekanligini, undagi motivatsiyalar, o’z-o’zini baholash xususiyatlarining qay holatda ekanligini ochib berish va eng muhimi o’quvchining hayotiga bundan keyingi rivojlanishni ta’minlaydigan taxminlar (gipoteza) asosida yaratilgan dastur bilan yondoshish zarurligini his qilishga yordam berishdir.

Pedagogik konsiliumning yana bir muhim tomoni shundaki, o’quvchi shaxsigasubjektiv yondoshuv (faqat o’z “men”i orqali)dan qutilish imkonini beradi. Har bir o’qituvchini ko’rilayotgan muammoning mohiyatini chuqurtushunishiga erishish lozim. Bunda, eng avvalo, o’quvchiga nisbatan bo’lgan ustanovkalarni o’zgartirishga, o’quvchi shaxsiga o’zgacha ko’z bilan qarashga, uni anglashga doir ko’nikma va malakalarni hosil qilishga erishish. O’quvchi shaxsini hurmat qilishga, faqat baho nuqtai nazaridan unga munosabatimizni tashkil qilmasdan, balki u bugungi kunda qanday bo’lsa, shundayligicha qabul qilishga o’rganishimiz zarurligini tushunib etishga imkon yaratadi. Bugun pedagogik jamoani o’quvchilardagi mavjud muammolarning mohiyatini tushunishga, anglab etishga erishish natijaviy samaradorlikni yanada mustahkamlaydi. Shunday qilib, kasbiy ijtimoiy-pedagogik faoliyatning xususiyatlarini tahlil qilish, alohida t’lim-tarbiyaga ehtiyoji bor o’quvchining muhim xususiyatlarini aniqlash quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi: ijtimoiy-pedagogik faoliyat olib boriladigan soha va obyektlarning xilma-xilligi, uning obyektining noaniqligi ijtimoiy pedagog faoliyatining ko’plab yo’nalishlariga ega bo’lishni talab qiladi; kasbiy ijtimoiy-pedagogik faoliyat yo’nalishlarini rejalashtirish, amalga oshirish, uning natijalarini baholashda mutaxassis insonning ijtimoiy, jismoniy va ruhiy farovonligiga, uning rivojlanishiga va o’ziga ta’sir qiluvchi omillarning xilma-xilligi haqida juda aniq tasavvurga ega bo’lishi kerak.

## **REFERENCES**

1. O’zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi. 2023-yil 1-may
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1989-yil 20-noyabrda 44/25-sessiyasida qabul qilgan va O’zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992-yil 9-dekabrda 757-XII-sonli qarori bilan ratifikatsiya qilingan “Bola huquqlari to’g’risidagi konvensiya”.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-sonli Farmoni.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrda PQ-4860-son Qarori.
5. “Ta’lim to’g’risida”gi 2020-yil 23-sentya Qonuni.
6. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli qarori.

7. Bocharova V.G. Ijtimoiy-pedagogik faoliyat ilmiy kategoriya sifatida. M.: Nauka, 2002. 56 b.
8. Nikitin V. A. Ijtimoiy ish: nazariya va mutaxassislar tayyorlash muammolari: darslik. nafaqa. M .: Moskva psixologik va ijtimoiy instituti, 2002. 236 p.
9. Gurianova MP Qishloq maktabi va ijtimoiy pedagogika. Minsk: Amalfeya, 2000. 448 p.
10. Klushina N. P. Ijtimoiy ish bo'yicha mutaxassislarni kasbiy tayyorlashni nazariy va uslubiy qo'llab-quvvatlash: Dis. ... Doktor ped. Fanlar. Stavropol, 2002. 345 b.
11. [www. t.me/inklyuziya](http://www.t.me/inklyuziya)